

УДК 811.161.2'373'27
DOI: 10.31891/2415-7929-2020-20-10

БАРБАНИЮК О. О.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

НАЦІОНАЛЬНО-МАРКОВАНА ЛЕКСИКА ЯК ЗАСІБ ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ КУЛЬТУРИ

Стаття присвячена вивченню та систематизації підходів до розуміння та визначення лексичних одиниць, які містять інформацію про культуру носіїв мови, – національно-маркованої лексики. Потрапляючи в фокус сучасних наукових інтересів, така лексика вивчається як результат взаємодії мови та ментальності, як вплив культурної складової на конотацію слова. З'ясовується основна суть національно-маркованих слів – це мовні одиниці, що віддзеркалюють національну специфіку лінгвокультурної спільноти.

Ключові слова: культура, лексика з культурним компонентом, національно-маркована лексика, реалія, безеквівалентна лексика, фонові лексика, культурно-специфічна лексика.

BARBANIUK O.

Kamianets-Podilskiy National Ivan Ohiienko University

NATIONALLY-MARKED LEXICAL UNITS AS A MEANS OF REFLECTING CULTURE

It is indisputable, that language and culture are closely interrelated. Language is reflection of the culture of the nation, a source of accumulation and consolidation of cultural traditions of the people, the so-called "cultural code of the nation". Hence, the study of language and culture relationship is one of the most topical issues of modern Linguistics, and it is the language that reflects the cultural consciousness of the nation. The article is devoted to the investigation and systematization of various approaches to understanding, comprehending and defining peculiar lexical units that contain information about the culture of native speakers – nationally-marked vocabulary. A number of terms are traditionally applied to such lexical units, the meanings and functions of which are determined by belonging to a certain culture. National-specific vocabulary, falling into the focus of modern scientific interests, is studied as a result of the interaction of language and mentality, language and culture; as a means of reflecting cultural phenomena in language; as the effect of the cultural component on the connotation of the words. Special attention is paid to a number of approaches to understanding and comprehending nationally-labeled vocabulary and, consequently, to the absence of consistency in terminology – in the field of linguistics researchers deal with realia, in the field of translation studies – non-equivalent vocabulary, cultural studies focus on frames and concepts. Despite the terminological equilibristics and lack of the standardized definition, the core essence of nationally-marked words (national-cultural vocabulary) is being clarified – these are the language units that reflect the national and cultural specifics of life, the worldview of a particular ethnic group, national language and cultural community.

Key words: culture, language, vocabulary with cultural component, nationally-marked vocabulary, realia, non-equivalent vocabulary, background vocabulary, culture-specific lexical units.

Вивчення взаємозв'язку мови і культури є одним із актуальних напрямків сучасної лінгвістики, що продиктовано в першу чергу зростанням потреб інтенсивної міжкультурної комунікації впродовж останніх десятиліть. Взаємозв'язок культури та інформації, що міститься в ній, перебуває у фокусі наукового інтересу багатьох науковців, зокрема і лінгвістів. Сучасні лінгвістичні дослідження в межах антропоцентричної парадигми засвідчують потребу «більш масштабного осмислення функцій мови, вихід за межі вузькорационального, прагматичного трактування її призначення» [4]. Власне саме тому на передній план виступають дослідження взаємозв'язку мови з мисленням людини, загальними та національно-культурними цінностями [12], які й донині не втратили своєї актуальності.

Процес передачі культурних елементів, власне за допомогою перекладу, є важливим завданням, оскільки культура – це складний набір досвіду, який включає історію, соціальну структуру, релігію, традиційні звичаї та повсякденне використання. Невипадково, в своїх дослідженнях М. Шаттлворт використовує термін «культурний переклад» на позначення тих типів перекладів, які виступають інструментом для міжкультурних або антропологічних досліджень [17].

Відтак, до лексичних одиниць, що віддзеркалюють особливості будь-якої лінгвокультури, традиційно застосовується ряд термінів, значення та функції яких обумовлені приналежністю до певної культури: «культурно-марковані лексичні одиниці», «екзотизми», «варваризми», «локалізми», «алієнізми», «слова з культурним компонентом», «реалії», «культуреми», «лінгвокультуреми», «фонові лексика», тощо. Відсутність однаковості в дефініціях культурно-маркованої лексики свідчить про необхідність детального вивчення місця і ролі лексики з культурною складовою в мовній системі.

Метою даної розвідки є комплексний аналіз різноманітних підходів до визначення та розуміння національно-маркованої лексики як засобу віддзеркалення культурної своєрідності.

У сучасній лінгвістиці проблема взаємодії культури і мови вивчається з позиції різних дисциплін, таких як: семасіологія, лінгвокультурологія [9], перекладознавство, етнопсихологія. Це відображено у численних працях відомих вітчизняних та зарубіжних дослідників, як-от: Ю. Апресяна, Н. Арутюнової, В.

Виноградова, С. Влахова, І. Голубовської, Р. Зорівчак, В. Костомарова, Ю. Караулова, Х. Карпенко, В. Коптілова, О. Корнілова, Т. Космеди, О. Кубрякової, Л. Лосева, Н. Слухай, G. Hofstede, R Redfeld, A. Wierzbicka. Цілом природно, що різновекторні погляди вчених призвели до відсутності уніфікованої дефініції власне поняття. Національно-маркована лексика потрапляє у фокус наукових інтересів відомих дослідників сучасності, серед яких: Я. Бойко, М. Бондар, І. Корунець, А. Зорницький, Т. Іванкова, Ю. Ковалюк, В. Ощепкова, М. Сизоненко, О. Татяниченко, Т. Тупиця, Н. Ясиненко, М. Яшина та ін. [16, с. 65].

Мовознавці розглядають національно-специфічну лексику з різних сторін [1, с. 32]: вони з'ясовують зв'язок мови та ментальності, мови та культури (Р. Кіс); розкривають особливості відображення культурних явищ у мові (А. Грищенко, В. Русановський); простежують вплив культурної складової на конотацію слова (Н. Ніколаєв); визначають естетичну функцію національно-культурної складової семантики слова (М. Пилинський). Відтак, дослідники в царині лінгвістики вивчають *реалії, культурно-марковану лексику, лексику з культурним компонентом*; представники перекладознавчих студій цікавляться *безеквівалентною лексикою*; культурологічні дослідження присвячені *фреймам, концептам, скриптам*; психолінгвістичні розвідки направлені на вивчення *прототипів*.

Попри достатню кількість позицій стосовно визначення таких одиниць, варто зазначити, що чітко систематизованих та уніфікованих поглядів наразі немає. Однак існує загальний підхід до розуміння національно-маркованих слів (національно-культурної лексики) – це мовні одиниці, що віддзеркалюють національну та культурну специфіку життя, світогляд певної етнічної групи, національної мовної та культурної спільноти.

До національно-специфічних компонентів культури, які номінує дана лексика, згідно з дослідженнями І. Марковіної і Ю. Сорокіна, можна віднести:

1) традиції, звичаї та обряди, які виконують функцію неусвідомленого включення в систему нормативних вимог; 2) побутову культуру, пов'язану з традиціями, яку також називають традиційно-побутовою; 3) повсякденну поведінку, тобто звички представників певної культури, встановлені в соціумі норми спілкування, а також пов'язані з такою поведінкою мімічний і пантомімічний коди, які використовуються носіями даної лінгвокультурної спільноти; 4) національні картини світу, які відображають особливості сприйняття навколишнього світу, національну специфіку мислення представників певної культури; 5) художню культуру, яка відображає культурні традиції етносу [11, с. 77].

Науковці по-різному розуміють лексику з національно-культурним компонентом. Так, В. Конечька пропонує розрізняти культурно-марковані лексеми в відповідності до властивостей їх прототипів у реальному світі, які авторка ділить на референти, *тотожні* за своїми істотним і другорядним ознаками, але викликають різні асоціації; такі, що *розразняються* за другорядними ознаками; такі, що є *унікальними* за істотними і другорядними ознаками [7]. Інший дослідник, О. Райхштейн, виділяє такі типи національно-культурної номінації: 1) узуально-концептуальна, тобто слова-реалії в їх головному значенні і типовому вжитку; 2) окказіонально-концептуальна, тобто контекстуальні позначення національно-специфічних фактів; 3) узуально-фонова, тобто лінгвістичні одиниці з постійним, типово національним специфічним семантичним фоном; 4) окказіонально-фонова, тобто лінгвістичні одиниці з контекстуальним національним фоном [13].

С. Влахов і С. Флорін називають культурно-марковану лексику словами-реаліями, маючи на увазі лексеми, що позначають об'єкти матеріальної культури, явища життя і духовної культури одного народу, відсутні в інших, і пропонують наступні критерії для класифікації: предметний (географічні, етнографічні, суспільно-політичні), місцевий по відношенню до інших мов (свої – чужі, внутрішні – зовнішні) [3]. Однак, на наше переконання, термін «реалія» є вузьким для потенціалу лексики, позначеної культурою, в той час як термін «національно-маркована лексика» є ширшим. На противагу, О. Мамонтов дає власне визначення культурно-маркованої лексики – це не тільки реалії (за С. Влаховим і С. Флоріним), які він називає безеквівалентною лексикою, а й частково безеквівалентна (з частковою розбіжністю понять), конотативна і фонова лексика [10].

А. Федоров, О. Швейцер, Г. Томахін, Я. Рецкер також отожднюють безеквівалентний словниковий запас із поняттям «реалії», що обмежує зміст поняття безеквівалентної лексики групою слів, що має національно-культурну специфіку і пов'язана із предметами матеріальної культури [1]. Цю думку широко критикує Р. Зорівчак, вважаючи, що реалії – це «... варіативна категорія, відносна, яка чітко діє у бінарному контрастному порівнянні конкретних мов (і культур)» [5]. Реалії відтворюють національний характер мови і входять до категорії безеквівалентної лексики, визначеної Є. Верещагіним та В. Костомаровим [2] як слова, що служать для вираження понять, відсутніх в іншій культурі та мові, а також слова, які не мають еквівалентів за межами мови, якій вони належать.

Так, Т. Іванкова припускає [6, с. 113-118], що реалії є складовою частиною безеквівалентної лексики і, отже, виділяє такі групи культурно-маркованої лексики: 1) безеквівалентна лексика, 2) фонова лексика, 3) конотативна лексика, 4) тропи.

На думку іншого вченого, О. Тупиці, національно-маркованою лексикою варто вважати безеквівалентні лексичні одиниці, частково безеквівалентні одиниці (фонова лексика, конотативні слова),

екзотизми, варваризми [14, с. 251–259]. Так, учений поділяє таку безеквівалентну лексику на три групи: а) власні імена (особисті імена, географічні назви, назви установ, організацій, газет тощо); б) слова-реалії – словникові одиниці, що означають предмети, поняття та ситуації, яких не існує в практиці іншомовної соціальної спільноти; слова, що означають різні предмети побуту, матеріальну та духовну культуру, властиві лише певному народові; в) слова-символи.

Найбільш ґрунтовно, на наше глибоке переконання, до розуміння лексики з національно-культурним компонентом підійшов В. Чацін. Дослідник зазначає, що національно-культурна семантика заснована на існуванні знання, яке присутнє в масовій повсякденній свідомості більшості носіїв однієї національної культури, але в той же час невідоме більшості носіям іншої культури. Також національно-культурна семантика може проявлятися несвідомо на рівні відчуття, або на рівні національно-кодифікованого сприйняття дійсності, або на рівні національно-стереотипізованої поведінки [15, с. 395]. Враховуючи це, дослідник виділяє такі види лексики з національно-культурною семантикою: 1) лексика з національно-культурною семантикою, яка виділяється в зв'язку з мовним знаком і означуваням; вона включає: безеквівалентну лексику, дуоеквівалентну і мультіеквівалентну, а також лексику з іншою логікою називання або побудови мовного знаку і лексику з «перевернутою» структурою мовного знаку; 2) так звані «випадкові лакуни»; 3) лексика з національно-культурною семантикою, яка виділяється в зв'язку з сигніфікатом, і поділяється на конотативну та фонову лексику.

Представляючи власну класифікацію [15], В. Чацін також вказує, що з розвитком мови і перекладацької діяльності можливо її розширення і доповнення. Таким чином, на даний момент національно-марковану лексику (або лексику з національно-культурною семантикою) прийнято ділити на безеквівалентну, конотативну і фонову лексику відповідно до того, наскільки вона піддається передачі засобами іншої мови при перекладі і наскільки запам'ятовує ті явища життя певного народу, що не властиві будь-яким іншим.

Отже, дослідження особливостей відображення культури країни, нації в мові і до сьогодні не втрачають своєї актуальності в лінгвістиці. Екстралінгвістична частина лексичного значення слова, яка містить інформацію про особливості культури, побуту, звичаїв, традицій тієї чи іншої нації, є національно-культурним компонентом, наявність якого – невід'ємна складова національно-марковані одиниці. Відсутність єдиного уніфікованого терміну для позначення лексичних одиниць, які віддзеркалюють національно-культурну специфіку, підтверджує думку про складні взаємовідносини мови і культури. Незважаючи на термінологічну еквілібристику, визначення науковців все ж мають деякі спільні елементи – це, передусім, розуміння національно-маркованої лексики як такої, яка віддзеркалює реальність культури та людей, їх історію, соціальну структуру, релігію, традиційні звичаї. Перспектива подальших розвідок полягає в дослідженні шляхів трансляції англійської лексики з національно-культурною специфікою на українську мову.

Література

1. Бондар М. В. Класифікація національно маркованих одиниць. Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ Серія Філологія. Педагогіка. Психологія. Випуск 30. С. 31-36.
2. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного М. : Русский язык. 269 с.
3. Влахов С. И., Флорин С. П. Непереваемое в переводе. 3-е изд., испр. и доп. М.: Р. Валент. 446 с.
4. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу: монографія. Київ. С. 5.
5. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англійських перекладів української прози). Львів : Вид-во при Львівськ. держ. ун-ті. 214 с.
6. Иванкова Т. А. Национально-маркированная лексика в англоязычных газетах России Вестник ТГПУ. 2011. Выпуск 3 (105). С. 113-118
7. Конечкая В. П. Лексико-семантические характеристики языковых реалий. Великобритания: Лингвострановедческий словарь. М.: Русский язык. С. 463-477.
8. Кочерган М. П. До питання про безеквівалентну лексику і лакуни та способи їх компенсації. Проблеми зіставної семантики. Збірник статей за доповідями Міжнародної наукової конференції з проблем зіставної семантики 23-25 вересня 1999р. [відп. ред. М.П.Кочерган]. К. С. 42 – 45.
9. Лінгвокультурологія. Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=5550.
10. Мамонтов А. С. Язык и культура: основы сопоставительного лингвострановедения: автореф. дис. ... доктора филол. наук: 10.02.19. М. 53 с.
11. Марковина И. Ю., Сорокин Ю. А. Культура и текст. Введение в лакунологию. Москва: ГЭОТАР-Медиа, 2010. 144 с.
12. Плотнікова Н. В. Теоретичні засади лінгвоконцептології як науки про концепти. Scientific developments of European countries in the area of philological researches: Collective monograph. Riga: Izdevnieciba "Baltija Publishing". 682 p. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-56-3.2.6>.

13. Райхштейн А. Д. Национально-культурный аспект интеркоммуникации. Иностранные языки в школе. 1986. №5. С. 10-14.
14. Тупиця О. Ю., Зімакова Л. В. Безеквівалентна лексика: проблеми визначення. Рідне слово в етнокультурному вимірі. Матеріали III Міжнародної науково-пр. конференції. Упор. М. Федурко та ін. Дрогобич: Посвіт. С. 251–259.
15. Чашин В.А. Фоновые знания и лексика с национально-культурной семантикой. Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. 2014. № 1 (2). С. 393-398.
16. Шелякіна А. В. Культурно маркована лексика як когнітивний компонент міжкультурної комунікації (на матеріалі американського варіанту англійської мови). Science and Education a New Dimension. Philology, VI(51), Issue: 176, 2018 Sept. С. 65-68. <https://doi.org/10.31174SEND-ph2018-176vi51-15>
17. Shuttleworth M., Cowie, M. Dictionary of Translation Studies. Manchester, St. Jerome Publishing. 233 s.

References

1. Bondar M. V. Klyasifikatsiia natsionalno markovanykh odynyts. Naukovyi visnyk kafedry Yunesko KNLU Serii Filolohiia. Pedagogika. Psykholohiia. Vypusk 30. S. 31-36.
2. Vereshhagin E. M., Kostomarov, V. G. Yazy`k i kul`tura: Lingvostranovedenie v prepodavanii russkogo yazy`ka kak inostrannogo. M.: Russkij yazy`k. 269 s.
3. Vlahov S. I., Florin, S. P. Neperevodimoe v perevode. 3-e izd., ispr. i dop. M.: R.Valent. 446 s.
4. Holubovska I. O. Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu: monohrafiia. Kyiv. S. 5.
5. Zorivchak R. P. Realiia i pereklad (na materialii anhloimovnykh perekladiv ukrainskoi prozy). Lviv: Vyd-vo pry Lvivsk. derzh. un-ti. 214 s.
6. Ivankova T. A. Natsional'no-markirovannaya leksika v angloyazy`chny`kh gazetakh Rossii. Vestnik TGPU. Vy`pusk 3 (105). S. 113-118.
7. Koneczkaya V. P. Leksiko-semanticheskie kharakteristiki yazy`kovy`kh realij. Velikobritaniya: Lingvostranovedcheskij slovar`. M.: Ruskij yazy`k. С. 463-477.
8. Kocherhan M. P. Do pyttannia pro bezekvivalentnu leksyku i lakuny ta sposoby yikh kompensatsii. Problemy zistavnoi semantyky. Zbirnyk statei za dopovidiamy Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii z problem zistavnoi semantyky 23-25 veresnia 1999r./ [vidp. red. M.P.Kocherhan]. K. S. 42 – 45.
9. Lihvokulturolohiia. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=55509.
10. Mamontov A. S. Yazy`k i kul`tura: osnovy` sopostavitel'nogo lingvostranovedeniya: avtoref. dis. ... doktora filol. nauk: 10.02.19. M., 2000. 53 s.
11. Markovina I. Ju., Sorokin Ju. A. Kul'tura i tekst. Vvedenie v lakunologiju. Moskva: GJeOTAR-Media, 2010. 144 s.
12. Plotnikova N. V. Teoretychni zasady lihvokontseptolohii yak nauky pro kontsepty. Scientific developments of European countries in the area of philological researches: Collective monograph. Riga: Izdevnieciba "Baltija Publishing". 682 p. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-56-3.2.6>.
13. Rajshstejn A. D. Nacional'no-kul'turnyj aspekt interkommunikacii. Inostrannye jazyki v shkole. 1986. №5. S. 10-14.
14. Tupytsia O. Yu., Zimakova L. V. Bezekvivalentna leksyka: problemy vyznachennia. Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri. Materialy III Mizhnarodnoi naukovopr. konferentsii. Upor. M. Fedurko ta in. Drohobych: Posvit. S. 251–259.
15. Chashhin V.A. Fonovye znanija i leksika s nacional'no-kul'turnoj semantikoj. Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo. 2014. № 1 (2). S. 393-398.
16. Sheliakina A. V. Kulturno markovana leksyka yak kohnityvnyi komponent mizhkulturnoi komunikatsii (na materialii amerykanskohe variantu anhliiskoi movy). Science and Education a New Dimension. Philology, VI(51), Issue: 176, 2018 Sept. С. 65-68. <https://doi.org/10.31174SEND-ph2018-176vi51-15>
17. Shuttleworth M., Cowie, M. Dictionary of Translation Studies. Manchester, St. Jerome Publishing. 233 s.

Надійшла / Paper received: 09.11.2020
Надрукована / Paper Printed: 04.01.2021